

СЕМАНТИКА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-ДИСИДЕНТІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено лексико-семантичний аналіз індивідуально-авторських неологізмів поетів-дисидентів, виокремлено основні лексико-семантичні групи та описано їх особливості.

Ключові слова: дисиденти, авторський лексичний новотвір, оказіональні номінації, ідіостиль, лексико-семантичні групи.

Ліпкевич О. Б. Семантика индивидуально-авторских неологизмов украинских поэтов-диссидентов XX века. – Стаття. В статье осуществлен лексико-семантический анализ индивидуально-авторских неологизмов поэтов-диссидентов, выделены основные лексико-семантические группы и описаны их особенности.

Ключевые слова: диссиденты, авторское лексическое новообразование, окказиональные номинации, идиостиль, лексико-семантические группы.

Lipkevych O. B. Semantics of individual author neologisms of Ukrainian poets-dissidents' of the 20th century. – Article.

The article deals with the lexico-semantic analysis of poets-dissidents' individual author occasional words, the main lexico-semantic groups are singled out and their peculiarities are described.

Key words: dissidents, author lexical innovation, occasional nomination, idiosyle, lexico-semantic groups.

Найголовнішим засобом збагачення лексики сучасної української літературної мови є творення нових слів. Оказіональна лексична номінація поетів-дисидентів – явище різнопланове у семантичному аспекті та незвичайне зі словотвірного погляду. Індивідуально-авторські новотвори В. Стуса, І. Світличного, І. Калинця та Г. Чубая яскраво ілюструють шляхи і способи поповнення лексичного складу мови, унаочнюють її словотвірні потенції, своєрідно відображають особливості національно-мовної картини світу, віддзеркалюють специфіку авторського світобачення і світовідчуття.

Мета статті полягає у виявленні структурної своєрідності та здійсненні лексико-семантичного аналізу індивідуально-авторських неологізмів поетів-дисидентів (В. Стуса, І. Світличного, І. Калинця та Г. Чубая).

Завдання – описати лексико-семантичні особливості оказіональних одиниць, зафіксованих у поетичному доробку письменників-шістдесятників.

З погляду статистики кількість лексичних інновацій у словнику кожного з поетів-дисидентів є різною. Найкреативнішою була словотворча практика В. Стуса (зафіксовано 1113 інновацій), меншу кількість авторських лексичних новотворів (далі – АЛН) виявлено у поетичному доробку І. Калинця (338 одиниць) та І. Світличного (193 номінації), найменше новотворів зафіксовано у словнику Г. Чубая (53 одиниці). Невелика частка АЛН у творах Г. Чубая пояснюється меншим обсягом поетичного доробку письменника порівняно з літературною спадщиною інших досліджуваних авторів.

Аналіз семантичних особливостей АЛН засвідчив, що в поетичному мовленні поетів-дисидентів представлено три лексико-граматичні розряди іменників: абстрактні, конкретні та збірні. В ідіостилі В. Стуса домінують іменники-оказіоналізми з абстрактним значенням, І. Калинцю притаманне творення номінацій із конкретним значенням, а І. Світличний та Г. Чубай активно експериментували як із конкретними, так і з абстрактними іменниками.

Детальний аналіз новотворів поетів дає можливість виокремити такі лексико-семантичні групи інновацій:

– назви дій, процесів та їх результатів: *всездання*, *напитування*, *самозамування* (В. Стус), *самогвалт* (І. Калинець), *самоприспання* (Г. Чубай);

– назви звукових явищ: *стокрик*, *гуркіт-легіт*, *співзгуччя* (В. Стус), *квилля-тужилля*, *повнозвуччя*, (І. Калинець), *бас-речитатив*, *гамір-свист* (І. Світличний);

– назви внутрішніх властивостей об'єкта: *успри-явність*, *неприхищеність* (В. Стус), *предикість*, *предивність* (І. Калинець);

– назви психо-фізично-фізіологічних властивостей: *зненавидь*, *стожаль*, *радосте-біда*, *дивен-сон*, *біль-самота* (В. Стус), *знемога-млість*, *жаль-туга* (І. Світличний);

– назви часових відрізків: *безчасся*, *хаплиночка-мить* (В. Стус), *пустомить*, *довгоніч* (І. Калинець), *гамір-день* (І. Світличний), *ерзацгодина* (Г. Чубай);

– назви явищ природи: *буря-гromовиця*, *легіт-вітер* (В. Стус), *вітер-густовий*, *вітрограй* (І. Калинець), *вітер-вітрило* (І. Світличний), *вітер-овація* (Г. Чубай);

– назви результатів інтелектуальної діяльності: *напасте-злигодне-поезія*, *дума-думочка* (В. Стус), *благослово* (І. Калинець), *бажання-дума* (І. Світличний);

– назви елементів ландшафту: *ридай-ріка*, *стогора*, *чорностав* (В. Стус), *білопілля*, *вишгора*, *двоморе*, *золотоморе* (І. Калинець), *вир-ріка*, *море-крутія*, *камінь-гори* (І. Світличний);

– іменники на позначення просторових уявлень: *безокрай*, *позапростір*, (В. Стус), *просторіння*, *землекрай* (І. Калинець), *безмір-простір* (І. Світличний);

– назви колірних ознак: *біль-білота*, *надсинь*, *оранж* (В. Стус), *злото-синь* (І. Калинець);

– назви конкретних предметів: *льоля-сповиток* (В. Стус), *люлька-гулька*, *дзвін-плакун* (І. Калинець), *лялька-фея* (І. Світличний), *дах-долоня* (Г. Чубай);

– назви рослин та пов'язаних із ними понять: *жар-калина*, *зелен-листя* (В. Стус), *гіркоцвіт*, *дивоквіти* (І. Калинець), *трава-музика*, *травичка-квіточка* (І. Світличний), *флейта-тополя* (Г. Чубай);

– назви тварин, птахів та пов'язаних із ними понять: *крук-соловей* (В. Стус), *кінь-скакінь*, *чорноптахи* (І. Калинець), *звір-бідолаха* (І. Світличний), *птахи-блискавиця* (Г. Чубай);

– назви частин тіла: *всеочі*, *біль-голова* (В. Стус), *нога-штатив* (І. Калинець), *ребра-грати* (І. Світличний);

– географічні назви: *гір-Колима* (В. Стус), *київце* (І. Калинець);

– назви осіб: *антидеспот*, *кат-ворог* (В. Стус), *дівчина-пшениченька*, *княжна-вишунка* (І. Калинець), *випаденець*, *бідака-селянин* (І. Світличний);

– назви міфічних/вигадааних істот: *ангел-двокрилець*, *див-бог* (І. Калинець);

– назви космічних об'єктів: *сонце-орач* (В. Стус), *зіронька-свічарниця* (І. Калинець), *зірка-намистина*, *сонце-світло* (І. Світличний) та ін.

Причиною явища, що автори-дисиденти утворюють велику кількість неологічних лексичних одиниць на позначення предметності, є те, що час творчої діяльності митців був дуже складним і суперечливим, позначеним суспільними катаклізмами і глобальними змінами в житті самих письменників. Тому дисиденти, що виступили проти тогочасного політичного режиму, водночас виступили за зміни словесного позначення тих речей, що їх оточували. В. Стус, І. Світличний та І. Калинець зуміли із власної свідомості та генетичної пам'яті добути великий арсенал словотвірних формантів і по-новому, свіжо, яскраво означити ті реалії, що вже існували і мали своє найменування, а також ті з них, що з'явилися вперше у поетичному тексті авторів.

У поетичному словнику поетів-дисидентів оказіональні прикметники формують кількісно вагомий клас. Серед проаналізованих одиниць виділено такі тематика:

– назви кольорних ознак: *багрянокрилий*, *білясто-білий* (В. Стус), *сріблястожуровий*, *зеленогорбий* (І. Калинець), *тендітно-пастельний*, *криваво-чорний* (І. Світличний), *світло-темний* (Г. Чубай);

– назви емоційно-психічних станів: *божевільно-радісний*, *весело-сумний* (В. Стус), *тужливо-передсмертний* (І. Світличний), *взолочено-лякливий* (Г. Чубай);

– номінації з нумеративним компонентом: *стожальний*, *стокий* (В. Стус), *тисячобарвний* (І. Світличний);

– назви характерологічних ознак денотата: *громовокарний*, *всепокірний* (В. Стус), *життємирий* (І. Калинець), *химерно-дивний*, *статечно-впевнений* (І. Світличний), *світлодумний* (Г. Чубай);

– назви зовнішніх ознак денотата: *виголілий*, *горбатого-ззойклий* (В. Стус), *білостеблій*, *високорівний* (І. Калинець), *сніжно-чистий* (І. Світличний);

– прикметники із семою темпоральності: *заосінний*, *кождочасний*, (В. Стус);

– номінації з компонентом на означення звукових явищ: *дзвінкогорлий*, *дзвінокрилий* (В. Стус).

Як бачимо, семантика прикметників, засвідчених у поетичному лексиконі поетів-дисидентів, різнопланова. Більшість оказіональних утворень є композиціями, що дає можливість авторам увиразнити мовлення, надати більшій експресивності.

Ідіостилям В.Стуса та І.Калинця притаманне творення прикметників, у яких кольорний компонент поєднується з якоюсь іншою характеристикою денотата, наприклад:

– *білий*: *біловорсий*, *білогрекий*, *білостеблій*, *білотінний* (І. Калинець), *білоустий* (В. Стус) та ін.;

– *блакитний*, *голубий*, *синій*: *блакитно-розбілений*, *завійно-голубий*, *синьоберегий*, *стосиний*, *синьо-маревний*, *синьо-тьмавий*, *несамовито-синій*, *зелено-синій* (В. Стус) та ін.;

– *зелений*: *карозелений*, *спижево-зелений* (В. Стус); *зеленогорбий*, *зеленолезий* (І. Калинець) та ін.;

– *чорний*: *сточорний*, *провально-чорнокрилий*, *чорнясто-жовтий*, *яро-чорний* (В. Стус); *чорнорукий* (І. Калинець) та ін.;

– *золотий*: *злотоверхий*, *злотопінний*, *золотокорий*, *золоторунний*, *золотоустий*, *золотовеслий* (І. Калинець); *золотокарний*, *червоно-золотавий* (В. Стус) та ін.;

– *срібний*: *сріблястожуровий*, *срібновежий*, *срібноустий* (І. Калинець) та ін.;

Поети-дисиденти експериментували у створенні оказіональних прикметників із першим нумеративним

компонентом (на позначення означеної та невизначеної кількості). До них належать, наприклад, ад'єктиви з компонентами:

– *сто-*: *стогрізний*, *стодумний*, *стожальний*, *стожарний*, *стозорий*, *столобий*, *столотий*, *стонасторчений*, *стопровальний*, *стосиний*, *сточорний* (В. Стус) та ін.;

– *тисячо-*: *тисячобарвний* (І. Світличний); *тисячорукий* (В. Стус);

– *много-*: *многоколонний*, *многокомонний*, *многорукавий* (В. Стус).

Прикметники з кількісним компонентом виражають переважно вищу міру вияву ознаки, а не вказують на точно визначену кількість чогось, названого основою твірною іменника [4, с. 154].

Оказіональним прикметникам поетів 60–70-х рр. ХХ ст. притаманна експресивність, оригінальність та більша семантична наповненість, вони сприяють створенню не лише яскравих словесних образів, а й характеризуються високою інформативністю, що й відображається у їхніх структурних особливостях.

У сфері дієслівної номінації виділяються такі лексико-семантичні групи одиниць зі значенням:

– «набувати певного кольору/відтінку»: *вижовкати*, *випрозоріти*, *висивілий* (В. Стус), *відзолочувати* (І. Калинець);

– «набувати певної характеристики за світловою ознакою навколишнього середовища»: *потьмити*, *стям'яніти* (В. Стус);

– «набувати певної характеристики за зовнішнім виглядом»: *вигорбатити*, *всмаляти*, *самоподовжений* (В. Стус);

– «набувати певної внутрішньої характеристики»: *однаковішати* (Г. Чубай), *досатаніти* (В. Стус), *знеправдіти* (І. Калинець), *скацаніти* (І. Світличний);

– «виконання певної конкретної фізичної дії»: *дивитись-видивлятись* (Г. Чубай), *всезалишатись* (В. Стус), *лиховістити* (І. Калинець), *горіти-промінитись* (І. Світличний);

– «переміщення в просторі»: *тікати-поспішати* (Г. Чубай), *покружеляти-кружеляти* (В. Стус), *линити-витись* (І. Світличний);

– «витворювати характерний звук»: *дзизчати-співати* (Г. Чубай), *відтонкоголосити*, *гей-голосити* (В. Стус);

– «спосіб повідомлення інформації»: *брехати-насталакати* (В. Стус);

– «інтелектуально-емоційно-психічна діяльність»: *всепозадувати* (В. Стус), *здумати-згадати* (І. Світличний).

Хоча група дієслівних новотворів у поетичному лексиконі В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая не є численною, вони вирізняються багатством і різноманітністю їх семантичної структури. Семантика їх прозора та зрозуміла для читача. Автори вдало створюють динамічні картини тогочасного буття, реалістично відтворюють зміни в суспільстві, у житті окремої особистості.

У галузі прислівникової номінації виділено такі лексико-семантичні групи новотворів:

– прислівники, що виражають стан людини: *довірко-ливо-спокійно*, *пожадано* (В. Стус), *безхосенно* (І. Калинець), *екстазно* (Г. Чубай) та ін.;

– прислівники, що характеризують звуковий вияв дії: *моторошно-тихо* (В. Стус), *гучно-молодо* (І. Світличний), *стогомінно*, *стрімко-лунко* (Г. Чубай) та ін.;

– прислівники, в основі яких лежить порівняння з іменниками-назвами явищ природи: *буревійно*

(В. Стус), *грово* (І. Світличний), *листопадово* (Г. Чубай) та ін;

– прислівники з темпоральними ознаками: *відзамолу*, *вовіки-віку* (В. Стус) та ін.;

– прислівники з ознаками локальності: *довсібіч*, *запотоїбік-світу* (В. Стус) та ін.

Більшість прислівників, зафіксованих у поетичному мовленні поетів-дисидентів, утворена без порушень законів словотвірної системи української мови. Типовим є утворення адвербіальних інновацій за допомогою твірного форманта *-о* від узуальних прикметникових основ: *листопадово* (Г. Чубай), *безхосенно* (І. Калинець).

Оказіональні прислівники-композиції є цілком зрозумілі семантично, проте їхня експресивність та виразність збагачує мову поетичних текстів, надає більшій динамічності та точності у передачі авторського бачення світу.

Отже, аналізований матеріал засвідчує, що поети-дисиденти активно експериментували у сфері оказіонального словотворення. Помітним у їхній мовотворчості є факт проникнення фольклорних традицій у творення нових художніх образів, значного розширення зображальних можливостей мови шляхом використання авторських лексичних новотворів, збагачення мови новими, експресивно місткими, різноплановими образами.

Література

1. Адах Н.А. Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти) / Н.А. Адах ; за ред. Г.М. Вокальчук . – Рівне : Вид-во Олега Зеня, 2007. – 136 с.
2. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії / О. Бажан // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2001. – № 2. – С. 526.
3. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г.М. Вокальчук ; за ред. А.П. Грищенка. – Рівне : Перспектива, 2004. – 524 с.
4. Вокальчук Г.М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Г.М. Вокальчук ; відп. ред. С.Я. Єрмоленко. – Острого : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – 536 с.
5. Вокальчук Г.М. «Я – безразковості поет» (словотворчість Михайла Семенка) : [монографія] / Г.М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
6. Гаврилюк Н.В. Київські неокласики: словотворчість / Н.В. Гаврилюк ; відп. ред. Г.М. Вокальчук. – Острого : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2009. – 216 с.
7. Колесник Г.М. «З'являються нові слова у мові» / Г.М. Колесник // Квітні, мово наша рідна! / П. Тичина. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 196–200.
8. Лісовий В. Дисидентський рух / В. Лісовий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2009/06/23>.
9. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник / Д. Мазурик. – Л. : Світ, 2002. – 130 с.
10. Максимчук В.В. Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини / В.В. Максимчук // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. «Регіональний» словник поетичних неологем (Рівненщина) / відп. ред. Г.М. Вокальчук. – 2-е вид. випр. і допов. – Острого : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – 192 с.
11. Оліфіренко Л.В. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / Л.В. Оліфіренко. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.